

Kitap İncelemesi

Çağla KUBİLAY

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-6247-7136>

kubilay@media.ankara.edu.tr

İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı

Oya Tokgöz

İmge Kitabevi, 2023, İkinci Baskı, 496 sayfa.

Türkiye’de iletişim çalışmalarının akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması sürecinde öncü isimlerden biri olan Prof. Dr. Oya Tokgöz’ün ilk baskısı 2015 yılında yapılan *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı* başlıklı kitabının ikinci baskısı geçtiğimiz mart ayında yapıldı. Başta *Temel Gazetecilik* kitabı olmak üzere siyasal iletişim, siyasal kampanyalar, tüketim ve reklamdaki medya-kadın ve çocuk ilişkisine, yerel basına, iletişim eğitimi ve iletişim araştırmalarına dek son derece geniş bir yelpazedeki yayınlarıyla¹ tanınan Tokgöz’ün iletişim kuramları alanındaki bu çalışması uzun yıllara dayalı bir emeğin ürünü. Zira Tokgöz, 2008 yılında emekli olmadan önce Ankara

- 1 Tokgöz’ün 2005 yılına kadar gerçekleştirdiği çalışmaların kapsamlı bir değerlendirmesi için Ömer Özer’in “Dört On Yıllık Birikimi: Prof. Dr. Oya Tokgöz’ün Türkiye’de İletişim Alanına Katkıları” (2005) başlıklı çalışmasına bakılabilir. Özer’in çalışmasından sonra Tokgöz, özellikle iletişim araştırmaları ve iletişim eğitimi konularında önemli makaleler yazmış (2006; 2015) ve son olarak da anılarını *Bir İletişim Duayeninin Anıları* (2021) adıyla yayımlamıştır. Bu süreçte kitaplarının yeni baskılarının yapıldığını da hatırlatalım.

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi • © 2023 • 10(1) • bahar/spring: 253-262

Kitap İncelemesi

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda Anglo-Amerikan İletişim Kuramları dersini uzun yıllar yürütmüştü. Üstelik hem anularında (2021) hem de bu kitabın başlangıç kısmında söz ettiği gibi Ünsal Oskay'ın iletişim kuram ve araştırmaları dersinde kullanmak üzere bazı makaleleri Türkçeye çevirişine ve bunları daha sonra bir derleme kitaba dönüştürme sürecine de tanıklık etmişti. Tam da bu nedenle Tokgöz'ün kitabı, Türkiye'de iletişimle ilgili çok az şeyin bilindiği 1960'ların sonlarından başlayıp günümüze uzanan bir birikimin ürünü olarak değerlendirilmelidir. Nitekim kendisi de kitabını böyle bir tarihsel bağlam içerisine yerleştirmenin zorunlu olduğuna işaret etmektedir (15).

Yazar kitabın amacını, "Anglo-Amerikan iletişim kuram ve araştırmalarının neden ve niçin yapıldığını tartışmak ve değerlendirmek" olarak ifade etmekte ve devamında da "20. yüzyılın başından itibaren oluşmaya ve gelişmeye başlayan iletişim disiplini içinde geçirilen çeşitli aşamaları ve yöntemleri gözden geçirmek ve tartışmaya açmak" (23) biçiminde genişletmektedir. Bu ifadeler, yazarın yalnızca Anglo-Amerikan iletişim kuramlarının bir dökümüyle yetinmek istemediğini, kuramları tarihsel-toplumsal bağlamlarına yerleştirmenin yanı sıra kuramlara dair bir tartışma yürütmeyi arzuladığını da göstermektedir. Tam da burada, her ne kadar başlığı ele veriyor olsa da kitabın bir başka özelliğine dikkat çekmek gerekir. Türkiye'de iletişim fakülteleri ile lisansüstü medya ve iletişim programlarında ders kitabı olarak okutulmak üzere yayımlanan kuram kitapları çoğunlukla hem ana akım hem de eleştirel iletişim kuramlarını bir arada ele almaktadır. Tokgöz ise eleştirel iletişim kuramlarını dışarıda bırakarak tamamen ana akım kuramlara odaklanması nedeniyle farklılaşmaktadır. Sınırlı gibi görünen bu odak, tersine, daha kapsamlı ve derinlemesine değerlendirmeleri mümkün kılmaktadır.

Kitap, giriş ve sonuç dışında toplamda altı kısım ve on sekiz bölümden oluşmaktadır. İçindekiler kısmına bakıldığında, iletişim araştırma ve kuramlarına dair yaygın kabul gören bir dönemselleştirmenin (güçlü etkiler, sınırlı etkiler, yeniden güçlü etkiler) kitabın yapılandırılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.² Kitabın birinci kısmı, böyle bir tarihsel anlatı doğrultusunda,

2 Dennis McQuail'e göre, kitle iletişiminin etkisi üzerine yapılan araştırmalar üç dönemde incelenebilir. 19. yüzyılın sonlarından 1930'lu yıllara dek süren birinci dönemde kitle iletişim araçlarının güçlü etkileri olduğu varsayılmıştır. 1940-1960 yıllarını kapsayan ikinci dönemde yapılan ampirik araştırmaların sonucunda, kitle iletişim araçlarının zannedildiği kadar da güçlü olmadığı iddia edilmiştir. 1970'li yıllarda ise etki sorununun yeniden ele alınmasıyla

“Anglo-Amerikan kuram ve araştırmalarını daha kolay anlamamızı” (39) sağlamak üzere tasarlanmıştır. “Avrupa ve ABD’de İletişim Bilimine Katkıda Bulunanlar” başlıklı bu kısımda Tokgöz, öncelikli olarak endüstri devriminin ulaşım ve baskı teknolojisinde yol açtığı gelişmeler üzerinde durmakta ve 19. yüzyıl sosyolojisinin ortaya çıkan bu gelişmeleri ve değişimleri yorumlama biçimlerini ele almaktadır. Kanımca, bu kısmın en önemli bölümü “Amerikan Sosyolojisinin Gelişiminde Chicago Ekolünün Rolü ve Önemi” başlıklı üçüncü bölümdür. Zira 19. yüzyıl sonunda kurulan ve 20. yüzyılın ilk yarısında neredeyse Amerikan sosyolojisiyle özdeşleşen Chicago Okulu’nun iletişime dair çalışmaları, Türkiye’de uzun yıllar iletişim kuramları kitaplarında (ve hatta ders içeriklerinde) ihmal edilmiştir. Bu ihmal yalnızca Türkiye’ye özgü de değildir. Morva’nın (2013, 12) işaret ettiği gibi Chicago Okulu özellikle pragmatik sosyal kuramının basit bir yararçılık olarak değerlendirilmesi ve ampirik yöneliminin kuramsal yetersizliğinin işareti olarak kabul edilmesi vb. nedenlerle Avrupalı kuramcılarca uzun yıllar küçümsenmiş ve görmezden gelinmiştir.³ Okulun iletişim araştırmaları bağlamında ihmalinde ise Paul F. Lazarsfeld’in yöneticiliğini yaptığı Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu’nu (UTAB) merkeze alan iletişim araştırmaları tarihyazımının etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1970’lerde ve 1980’lerde bu yaklaşıma yönelik eleştiriler ortaya çıkmasına rağmen Türkiye’de yayımlanan iletişim kuramları kitaplarında genellikle bu tarihyazımı doğrultusunda hareket edilmiş ve Chicago Okulu’nun iletişim alanına katkıları da uzun süre yok sayılmıştır.⁴ Bu bağlamda Tokgöz’ün ilk baskısı 2015’te yapılan kitabında Okula bir bölüm ayırarak iletişim alanına katkılarını aktarması son derece önemlidir. Tokgöz bu bölümde Okula dair değerlendirmesini, öne çıkan dört isim -Charles Horton Cooley, George Herbert Mead, Robert Ezra Park ve John Dewey- üzerinden yapmıştır. Bu değerlendirmenin dikkat çeken tarafı, her bir ismin özgün yanlarını vurgulamasının yanı sıra çalışmalarının ortaklaştığı noktalara da yer vermesidir. Her ne kadar bu dört isim önemli figürler arasında bulunsa da bu bölümde diğer üyelere/bağlantılı isimlere kısaca olsa bile değinilmesi, Okulun kuramsal zenginliğinin ve çalışmalarının çeşitliliğinin daha iyi yansıtılmasını sağlayabilir. Ayrıca Okulun felsefi kökeninde

•••

uzun vadeli etkilerin araştırılmasına yönelik yeni bir araştırma hattı ortaya çıkmış ve kitle iletişim araçlarının gücü yeniden vurgulanmıştır (McQuail 1983, 48-50).

3 Chicago Okulu’na ilişkin bu olumsuz önyargılar 1970’li yıllardan başlayarak hem ABD’de hem de Avrupa’da değişmeye başlamış ve kent sosyologları, sosyal psikologlar ve etnograflar okula ilgiyle yaklaşmıştır (Morva 2013, 18).

4 Bu ihmalin ortadan kaldırılmasında Oya Morva’nın 2013 tarihli *Chicago Okulu, Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi* adlı çalışmasının etkili olduğu söylenebilir.

bulunan pragmatizme ve ayırt edici özelliği olan etnografik yaklaşımına kitabın sonraki baskılarında daha fazla yer ayrılarak bu bölümün daha da derinleştirilmesi mümkündür. Böylece Chicago Okulu'nun çalışmalarının, sonraki bölümlerde incelenen Columbia Üniversitesi bünyesinde yapılan çalışmalardan kuramsal ve yöntemsel olarak farklılaştığı noktalar da netleştirilebilir. Yine de bu bölümün Chicago Okulu ile yeni tanışan okur için özellikle sembolik etkileşimcilik, ayna benlik, birincil gruplar gibi kavramlar bağlamında oldukça aydınlatıcı olduğunu not etmek gerekir.

Sonraki kısımda yazar, Harold D. Lasswell, Paul F. Lazarsfeld, Carl Hovland ve Kurt Levin'e odaklanarak farklı disiplinlerden gelen bu araştırmacıların iletişim alanına katkılarını değerlendirmektedir. "ABD'de İletişim Araçlarının Etkileri Üzerinde Yapılan Araştırmalar: Rolü ve Önemi" başlıklı ikinci kısım, yazarın da doğrudan ifade ettiği gibi ilk kez 1963 yılında Willbur Schramm tarafından kullanılan "kurucu babalar" fikrine temellenmektedir (103). Her ne kadar Schramm, kurucu babalar mitine meşruluk kazandırmış olsa da ondan daha önce Bernard Berelson'un "The State of Communication Research" (1959) başlıklı yazısında bu dört ismin çalışmalarını "majör iletişim yaklaşımları" olarak nitelendirdiğini de hatırlatmak gerekir.⁵ Tokgöz, Schramm'ın bu dört ismi "kurucu baba" şeklinde adlandırmasına uygun olarak Lasswell ve Lazarsfeld'e ayrı birer bölüm ayırmış; Lewin ve Hovland'ı ise birlikte ele almıştır. Yazar, bu kısımda, her bir isme ait temel araştırmaları değerlendirmektedir. Söz konusu araştırmaların neredeyse hiçbirinin Türkçe çevirisinin olmadığı düşünüldüğünde iletişim araştırmaları tarihinde önemli yere sahip bu çalışmaların ayrıntılı olarak ele alınmasının anlamı da ortaya çıkar. Ayrıca Tokgöz'ün "kurucu babaların" çalışmaları ile yaşamlarındaki kritik noktaları yer yer iç içe geçiren anlatımı hem anlaşılabilirliği kolaylaştırmakta hem de okuyucunun bu çalışmaları bağlamlarına oturtmasını sağlamaktadır.

Ancak tüm bu kısmın yapılandırılmasına dair bir eleştiriyi de ifade etmek gerekir. 1970'li yıllardan başlayarak feminist eleştirmenler, hâkim bilim anlayışını toplumsal cinsiyet perspektifinden tartışmış, doğa bilimlerinden sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine dek çok geniş bir alanda kadınların varlıklarını marjinalize eden erkek egemen tarihyazımlarını da sorgulamışlardır. İletişim çalışmaları da bu süreçten bağımsız olmamıştır (Kubilay 2023, 100). Zira biri Columbia Üniversitesi'ne bağlı UTAB'ı merkeze

•••

5 Berelson, 1959 gibi erken bir tarihte Lasswell, Lazarsfeld, Lewin ve Hovland'ın yaklaşımlarına benzer yaklaşımların artık üretilmediğini, yapılan çalışmaların birbirini tekrar ettiğini ve sonuç olarak iletişim alanında yapılacak bir şey kalmadığını ileri sürmüştür.

alan, diğeri kurucu babalar fikrine temellenen hâkim iki tarihyazımı, kadınların katkılarının görünmez kılınmasında önemli rol oynamıştır (Simonson ve Park 2015, 4). 1970'lerden itibaren yavaş yavaş da olsa iletişim araştırmaları tarihinin eril niteliği sorgulanmış ve özellikle de 1990'larda "unutulan" kadınların tarihsel olarak geri kazandırılmalarını amaçlayan çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Garcia-Jimenez ve Simonson 2021, 13). Bu araştırmalar sayesinde alana farklı düzeylerde katkı sunmakla birlikte tarihyazımı içerisinde silinen yahut başarıları diğer (erkek) araştırmacılara atfedilen kadınların görünür hale gelmeleri sağlanmış, böylece en azından bir bölümünün itibarları iade edilebilmiştir (Ashcraft ve Simonson 2016, 48-49). Kısaca sözünü ettiğimiz bu bağlam içerisinde kitaba geri dönülecek olursa kurucu babalar mitine dayalı olarak yapılandırılan bu kısmın, iletişim araştırmalarının erkek egemen tarihini yeniden ürettiği görülmektedir. Bununla birlikte kadın araştırmacıların başarılarının erkek meslektaşlarına atfedilmesiyle ilgili en meşhur örneklerden biri olan *The Invasion from Mars* (*Marşlıların İstilasası*) (1940) kitabının yazarlığını Hadley Cantril'in tek başına üstlenmeye çalışması nedeniyle ortaya çıkan gerilime⁶ Tokgöz'ün yer verdiği de hatırlatılmalıdır.

Sözü edilen dört ismin iletişim çalışmalarına katkılarını değerlendiren bu kısmı, "ABD'de İletişim ve İletişim Bilimi Açısından Görülen Gelişmeler" adını taşıyan üçüncü kısım takip etmektedir. Burada çeşitli iletişim modelleri ve iletişimin bir bilim alanı olarak kuruluşuna katkıda bulunan sosyolojik kuramlar (sistem kuramı, toplumsal biliş kuramı ve model alma kuramı) ele alınarak önceki kısımla tarihsel bir süreklilik de sağlanmıştır. Yazar bu bölümde ayrıca, "Anglo-Amerikan ana akım iletişim kuramının daha fazla kök saldıği yıllar" (243) olarak nitelendirdiği 1960'larda geliştirilen çeşitli yaklaşımlara yer vermekte; bir sonraki kısımla bağlantıyı kurmak üzere bu yaklaşımlar arasından öne çıktığını düşündüğü "tarih ve teknolojik belirleyicilik yaklaşımı, enformasyonun toplumsal yayılması kuramı ile modernleşme kuramı" (243) ele almaktadır. Zira sözü edilen bu kuramların tamamı, medyanın güçlü etkileri varsayımına temellenmektedir.

•••

6 Kitabın dayandığı saha araştırmasının yürütülmesinde iki kadın araştırmacı, Herta Herzog ve Hazel Gaudet başlangıçtan itibaren aktif rol almıştır. Buna rağmen her iki isim de daha çalışmanın tasarlanması aşamasından başlayarak yok sayılmıştır. Yayın sürecinde ise Herzog ve Gaudet'nin dışlanması daha da belirgin bir hal almıştır. Hadley Cantril, kendi adını kitabın yazarı olarak koyarken iki kadın araştırmacının adlarını "yardımlarıyla" ifadesinin arkasına yerleştirmiştir. Ayrıntı için bkz. Kubilay 2023.

Kitabın dördüncü kısmı “Sınırlı Etkilerden Güçlü Etkilere: Yeni Bir Dönem Açılıyor” başlığını taşımaktadır. Sınırlı etkiler kuramına zemin hazırlayan çalışmaların (özellikle Lazarsfeld’in yürüttüğü saha araştırmaları ile Hovland’ın yürüttüğü laboratuvar araştırmaları) büyük bir bölümü ikinci kısımda yer aldığı için yazar burada Joseph T. Klapper’ın *The Effects of Mass Communication (Kitle İletişiminin Etkileri)* kitabını odağına yerleştirerek kuramı açıklamaya yönelmektedir. “Bu kitabın, 1950’li yılların ortalarından itibaren yapılan öne çıkmış araştırma sonuçlarını toplayarak, birleştiren bir kitap olduğunu” (276) hatırlatan yazar, Klapper’ın aslında sınırlı etkilerin bir özetini ve değerlendirmesini yaptığını ifade etmektedir. Bu bölümde dikkat çeken, Klapper’ın “pekiştirici etki” olarak adlandırdığı yaklaşımın ele alınarak bunun orta boy bir kuram olarak değerlendirilebileceği iddiasıdır. Bu kısmın devamında sınırlı etkilerden güçlü etkilere geçişten hemen önce iletişim araştırmaları içerisinde izleyicinin kavranışına dair değişimi imleyen kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ele alınmakta; nihai olarak da medyanın gücüne vurgu yapan kuramlardan medya sistemleri bağımlılığı kuramı, bilgi gediği kuramı ve gündem belirleme kuramı incelenmektedir. İlk bakışta bu bölümde özellikle kullanımlar ve doyumlar ile gündem belirleme kuramlarını temel alarak yapılan güncel araştırmaların ya da bunlardan hareketle ortaya konan yeni kuramların yer almayışı bir eksiklik gibi görülebilir. Ancak Tokgöz’ün tarihsel bir anlatıya bağlı kalarak ilerlediğini ve sözünü ettiği bu kuramlara dair güncel tartışmalara sonraki bölümlerde yer verdiğini hatırlatalım.⁷ Bununla birlikte tarihsel anlatıya uygun düşse de kullanımlar ve doyumların sınırlı etkilerden güçlü etkilere geçiş kapsamında ele alınması, bu yaklaşımın etki çalışmaları içerisinde değerlendirilmesi gibi bir yanlış anlamaya yol açabilir. Belki bu noktada okuyucuya bu yaklaşımın pasif izleyiciye değil aktif izleyiciye yahut kendi gereksinimlerini doyuma ulaştırmaya çalışan izleyiciye odaklandığını daha net bir biçimde ifade etmek gerekebilir.

Beşinci kısımda Tokgöz, ABD’de iletişim kuram ve araştırmaları alanında yaşanan tartışmaları ele almakta ve yaşanan kuramsal gelişmelerin iletişim araştırmacıları arasında nasıl yankı bulduğu sorusuna yanıt vermektedir. Bu bağlamda Berelson’un yukarıda bahsedilen yazısı etrafında gelişen tartışmalara kısaca değinen Tokgöz, esas ilgisini, 1980’lerde ve 1990’larda

•••

7 Özellikle kitabın sonuç bölümünde *Journal of Communication*’ın 2007’de yayımlanan özel sayısındaki gündem belirleme, *priming* ve çerçeveleme kuramlarına dair makalelerin ayrıntılı olarak ele alınmış olması, gelişmeleri/tartışmaları takip etmek isteyen okur açısından son derece önemlidir.

yaşanan kaynamaya yönelmektedir. Öncelikli olarak *Journal of Communication* dergisinin 1983'te yayımlanan ünlü "Ferment in the Field" özel sayısında yer alan makaleleri "ana akım kuramı dikkate alarak eleştirel kuramın nitelikleri üzerinde duranlar", "eleştirel kuram lehinde görüş bildirenler" ve "kültürel çalışmalara değinenler" şeklinde tasnif ederek ayrıntılı bir biçimde değerlendirmektedir. George Gerbner'ın ifadesiyle "iletişim akademisyenleri ve araştırmacıları ile bir bütün olarak disiplinin toplumdaki rolü hakkında sorular soran" (akt. Fuchs ve Qiu 2018, 219) makalelerden oluşan bu özel sayıyı, Tokgöz, "pozitivistlerle Marksistleri yakınlaştırma çabası" olarak okumakta ancak bu gayenin başarılı olmadığını işaret etmektedir. 1993 yılında yine *Journal of Communication*'un iki özel sayısı, alanın geleceğine dair yapılan değerlendirmelere odaklanmıştır. Her iki sayıda yer alan makaleleri etraflı biçimde inceleyen Tokgöz, "iletişim biliminin konumunu belirlemek" şeklinde saptanan amacın, bu makalelerle tam olarak gerçekleşmediğini savunmaktadır (361). Tokgöz'ün kitabın yeni baskısına, yine aynı derginin 2018 yılında yayımlanan özel sayısındaki güncel tartışma başlıklarını eklediğini de not edelim. Kitabın sonuç bölümüne eklenen kısımda, yazar, 1983 ve 2018 yıllarındaki mayalanmaların farklılıklarına odaklanırken aynı zamanda yeni kuramların gelişmesinin yavaşlama nedenlerine dair değerlendirmeleri de okuyucunun bilgisine sunmaktadır (443-448).

Yazar, kitabın son kısmını, 1970'lerde Anglo-Amerikan iletişim kuramı içinde ortaya konan ve yapılan çeşitli değişikliklerle 21. yüzyıla dek varlığını sürdüren yaklaşımları incelemeye ayırmıştır. Eğlence kuramı ve bağlantılı olarak durumu yönetme kuramı ile medya eğlencesine dönük yeni yaklaşımların yanı sıra farklı kuramsal kaynaklardan beslenen medya okuryazarlığı ile yeni medya okuryazarlığı da Tokgöz'ün ele aldığı konu başlıkları arasındadır. Bu kısımda yazar ayrıca, internet ve yeni iletişim teknolojilerinin alana katkılarını iletişim kuramları çerçevesinde değerlendirmekte ve böylece iletişim kuramlarıyla ilgili güncel gelişmeleri aktarma ve tartışma iddiasını gerçekleştirmektedir. Sayısal eşitsizlikten dijital oyunlara ve sosyal medyanın katkılarına değin değerlendirmeleriyle kitap, okuyucunun alandaki kuramsal ve yöntembilimsel gelişmeleri toplu halde görebilmesine ve ilgili kaynaklara ulaşarak bu yöndeki kavrayışını geliştirmesine de olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda kitabın sonuç kısmında, medyanın toplumsal dünya içindeki rolünün ele alındığını da belirtmek gerekir. Son bölümdeki güncel tartışmalarla kitabın vaadini yerine getirdiği açıktır.

Kitabın kapsamı ve derinliği göz önünde bulundurulduğunda lisans öğrencilerinin okuyabileceği bir ders kitabından ziyade lisansüstü iletişim öğrencilerine ve bu alanda çalışan araştırmacılara yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Tam da bu nedenle bölüm sonlarına daha ileri okumalar için öneriler konulabilir. Ayrıca kitabın içindekiler kısmında yalnızca bölüm adlarının belirtilmesinin okuyucu açısından bir sorun teşkil ettiğini yayınevine hatırlatmak gerekir. Hem içindekiler kısmının sınırlılığı hem de dizinin olmaması nedeniyle özellikle de iletişim kuramlarının sınıflandırılma ve dönemselleştirme biçimlerine hâkim olmayan okurlar açısından, herhangi bir kuramsal yaklaşımı kitap içinde bulabilmek oldukça güçtür. Bu nedenle sonraki baskılarda içindekiler kısmının, bölümlerin en azından birinci düzey başlıklarını da içerecek biçimde yeniden düzenlenmesi ve ayrıca bir dizinin eklenmesi okuyucu için faydalı olacaktır.

Son olarak, Prof. Dr. Oya Tokgöz'ün *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı* adlı kitabının hem Anglo-Amerikan iletişim kuramlarının tarihsel gelişimine hem de alandaki güncel tartışmalara dair kapsamlı içeriği sayesinde iletişim kuramları alanında çalışanlar için uzun yıllar temel bir başvuru kaynağı olacağı açıktır.

Kaynakça

- Ashcraft, Karen Lee ve Peter Simonson. 2016. "Gender, Work, and the History of Communication Research." *The International History of Communication Research* içinde, editörler Peter Simonson ve David W. Park, 47-68. New York: Routledge.
- Berelson, Bernard. 1959. "The State of Communication Research." *Public Opinion Quarterly* 23 (1): 1-6.
- Cantril, Hadley, Hazel Gaudet ve Herta Herzog. 1940. *The Invasion from Mars: A Study in the Psychology of Panic*. Princeton University Press.
- Fuchs, Christian ve Jack Linchuan Qiu. 2018. "Ferments in the Field: Introductory Reflections on the Past, Present and Future of Communication Studies." *Journal of Communication* 68 (2): 219-232.
- Garcia-Jiménez, Leonarda ve Peter Simonson. 2021. "Female Roles, Contributions and Invisibilities in the Field of Communication Research." *Mediterranean Journal of Communication* 12 (2): 13-15. doi: <https://doi.org/10.14198/MEDCOM.20163>
- Kubilyay, Çağla. 2023. "İletişim Araştırmaları Tarihinde Kadın Araştırmacıları Hatırlamak: Herta Herzog Örneği (1933-1943)." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1): 98-120. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1154803>
- McQuail, Dennis. 1983. "Kitle İletişim Araçlarının Etkileri." *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar* içinde, editörler Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya, 45-84. Ankara: Savaş Yayınları.
- Morva, Oya. 2013. *Chicago Okulu, Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi*. İstanbul: Doruk.
- Özer, Ömer. 2005. "Dört On Yılın Birikimi: Prof. Dr. Oya Tokgöz'ün Türkiye'de İletişim Alanına Katkıları." *Türkiye'de İletişim Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, 1-34. Ankara
- Simonson, Peter ve David W. Park. 2015. "Introduction: On the History of Communication Study." *The International History of Communication Study* içinde, editörler Peter Simonson ve David W. Park, 1-22. New York/ London: Routledge.
- Tokgöz, Oya. 2006. "Türkiye'de İletişim Araştırmalarında İletişim Eğitiminin Rolü ve Önemi." *Küresel İletişim Dergisi* Bahar (1): 1-12.
- Tokgöz, Oya. 2015. "Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de İletişim Araştırmaları: Eleştirel Bir Değerlendirme." *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* içinde, editör Besim Yıldırım, 15-46. Konya: Literatürk Academia.
- Tokgöz, Oya. 2021. *Bir İletişim Duayeninin Anıları*. Ankara: İmge Kitabevi.

